

OSNOVNE SOCIOLOŠKE TEORIJSKE PERSPEKTIVE

Sociologiju, kao znanstvenu teoriju društva, između ostalog, karakterizira različitost pristupa, kako društva kao cjeline, tako i njegovih parcijalnih fenomena. Na samom početku svog znanstvenog uobličavanja, sociološka misao se fizionimirala u dvije suprotstavljene teorijske koncepcije: **građansku i marksističku**. Sa intenziviranjem vlastitog razvoja, sociološka misao se sve više pluralizirala, tako da danas možemo govoriti o mnoštvu različitih socioloških stanovišta, motrišta, socioloških paradigmi, polazišta, socioloških teorija, socioloških shvatanja i socioloških škola. Kako bismo izbjegli pojmovnu nejasnoću, neophodno je istaći, kako to misli **Entoni Gidens**, da je moguće «*povući razliku između teorijskog pristupa, s jedne strane, i teorija, s druge strane.*»¹

Pod teorijskim perspektivama u sociologiji se označavaju *šire i sveukupnije* orijentacije, stanovišta, određeni načini promatranja društvene stvarnosti, kako bi ona postala smislenija i shvatljivija. Temeljno polazište (stajalište) sociološke perspektive jeste da pojedinac ne može da egzistira izvan društva. Društvo povezuje ljude i društvene grupe, te njihove raznovrsne međusobne odnose.

Teorije, pa i sociološke, *uži su pojam od teorijskih pristupa*, stanovišta, perspektiva. One su «*usredsređene na uži domen i predstavljaju pokušaj objašnjenja pojedinih sklopova društvenih uslova ili tipova događanja. Do njih se obično dolazi u procesu istraživanja, a one, sa svoje strane, iznose na vidjelo probleme kojima istraživački napori treba da budu posvećeni.*»²

Raspravljajući o teorijskim perspektivama u sociologiji, E. Gidens klasificira četiri osnovna teorijska pristupa: **funkcionalizam, marksizam, simbolički interakcionizam i strukturalizam**.³ «*Funkcionalizam i najveći broj verzija marksizma koncentrišu se na karakteristike većeg formata u okviru društvenih grupa ili društva u cjelini. Njih najviše interesuju 'velika pitanja', kao što su 'kako se društva održavaju kao celina' ili koji su najvažniji uslovi koji dovode do društvene promene. Simbolički interakcionizam, za razliku od toga, više se usredsređuje na individualni kontekst i svakodnevne interakcije u društvenom životu. Strukturalizam se, pak, razlikuje od ostalih pristupa time što se uglavnom usredsređuje na kulturne elemente društvene aktivnosti.*»⁴
(osim strukturalizma, gore pomenuti pristupi su ranije obrađeni na nastavi)

Entoni Gidens

I POZITIVIZAM

Usljed velikih društveno-političkih promjena početkom XIX stoljeća u društvima Zapadne Evrope i u okvirima društvene znanosti javlja se ideja pozitivizma, kao novog načina mišljenja društvene stvarnosti. «*Pozitivizam (franc. positif - stvaran, potvrđan) jeste naziv filozofskog pravca, koji odbacuje 'metafiziku' i tvrdi da se sva naučna i filozofska spoznaja svodi na otkrivanje zakona, iskustveno ustanovljenih konstantnih odnosa među pojavama.*»⁵

Većina teoretičara društva smatra **Ogista Konta** (Auguste Comte, 1798-1857), francuskog filozofa, sociologa i matematičara, utemeljivačem pozitivističkog pravca u sociologiji. Bez obzira na to što se pozitivizam veže uz ime A. Comtea, treba istaći da on svoje korijene ima u empirističkoj filozofiji Francisa Bacona (Frensis Bekon, 1561-1626.) i Johna Lockea (Džon Lok, 1632-1704.), te skepticizmu Davida Humea (Dejvid Hjum, 1711-1776.).

Comte je smatrao da će primjenom metoda i pretpostavki prirodnih znanosti u izučavanju društvenih pojava uspjeti konstituirati «*pozitivnu znanost o društvu.*» Vjerovao je i smatrao da se ponašanje ljudi, poput ponašanja prirodnih pojava, može objektivno mjeriti: «*Baš kao što se ponašanje materije može kvantificirati mjerama poput težine, temperature i pritiska, metode objektivnog mjerenja mogu se stvoriti i za ljudsko ponašanje. Takvo mjerenje je ključno za objašnjavanje ponašanja.*»⁶

¹ E. Gidens, *Sociologija*, CID, Podgorica, Romanov, Banja Luka, 2001, str. 348.

² Isto, str. 349.

³ Opširnije u: E. Gidens, navedeno djelo, str. 336-348.

⁴ Isto, str. 342.

⁵ M. Bosanac, O. Mandić, S. Petković, *Riječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb 1977; str. 470.

⁶ M. Haralambos, M. Holborn, navedeno djelo, str 17.

Comte je želio sociologiju razviti kao pozitivističku znanost, koja za predmet svog proučavanja uzima samo one pojave koje se mogu posmatrati i mjeriti. Zbog toga on smatra da se u proučavanju društva treba primjenjivati metodološki instrumentariji prirodnih znanosti, a prije svega: **posmatranje, eksperiment i komparativna metoda**. Smatrao je da u društvu djeluju zakonitosti isto kao i u prirodi, te je stoga stavljao u zadatak sociologiji, kao posebnoj i najopćenitijoj znanosti, da ih utvrđuje i identificira. «Pozitivistički pristup u sociologiji posebno stavlja naglasak na ponašanje koje se može izravno opažati. On tvrdi da faktori koje se ne može izravno opažati - poput značenja, osjećaja i svrha - nisu posebno važni i mogu zavaravati.»⁷

Najpoznatija su mu djela *Cours de philosophie positive* (Kurs pozitivne filozofije, 1839.) *Système de politique positive* (Sistem pozitivne politike, 1851-1854.). Svoju pozitivističku doktrinu Comte je, upravo, izložio u svom šestotomnom djelu *Cours de philosophie positive*. Comtea mnogi smatraju utemeljiteljem sociologije, kao zasebne znanstvene discipline. Takvo mišljenje je, međutim, isuviše pojednostavljeno. Te stavove ne podržavaju značajni sociološki autoriteti, kakvi su, naprimjer, Durkheim i Gurvitch.

Comte je poznat i po tome što je izvršio klasifikaciju znanosti, smatrajući da postoji šest temeljnih disciplina: *matematika, astronomija, fizika, hemija, biologija, te socijalna fizika* (kao znanost o ljudskoj vrsti), koju će tek u četvrtom svesku svoga *Kursa* imenovati *sociologijom*, koja dobija obilježje «znanosti nad znanostima». Ovu klasifikaciju Comte je uradio, koristeći se dvama temeljnim principima: *općost i kompleksnost*. On smatra da znanost, što je općenitija, manje je kompleksna i, obrnuto, što veća kompleksnost neke znanosti to je manja njezina općenitost.

Ogist Kont

Comte je podijelio sociologiju na *socijalnu statiku* i na *socijalnu dinamiku*. I dok je prvoj zadatak da istražuje sastav i strukturu društva, “uzajamne akcije i reakcije koje neprekidno vrše jedni njegovi dijelovi na one druge”, zadatak socijalne dinamike je da proučava “socijalni organizam u procesu njegovog razvoja”.

«Opća teorija prirodnog progresa» je sintagma kojom se Comte koristi za socijalnu dinamiku, dio sociologije koji se primarno bavi razvojem društva, tj. zakonima društvenog progresa. Comte formulira **zakon triju stadija**, preko kojeg objašnjava razvoj, ne samo društva kao cjeline, već i razvoj ljudske spoznaje i drugih sadržajnosti društvene stvarnosti. Comte tvrdi: «Svako od naših glavnih shvaćanja, svaka grana naših spoznaja, prolazi uzastopno kroz tri različita stadija: **teološki** ili fiktivni stadij, **metafizički** ili apstraktni stadij i **znanstveni** ili pozitivni stadij.»⁸

Progresivno kretanje društva Comte smatra postepenim i etapnim. Kao što intelektualni razvoj ljudskog duha prolazi kroz tri stadija, tako i društvo prolazi u svom razvoju kroz tri perioda razvoja. Prvi je **teološki stadij** ili teološko doba u kojem je vladajući oblik svijesti religija. To doba je, prema Comteu, trajalo do 1300. god. **Metafizički period**, ili drugi stadij u razvoju društva, trajao je između 1300. i 1800. god. Za taj period dominantni oblik društvenih i intelektualnih ideja bili su filozofija i pravo. Treći stadij u razvoju društva jeste **pozitivno doba**, koje nastaje nakon 1800. god. U ovom dobu intelektualni um se usmjerava na istraživanje činjenica. Svakom od ovih stadija odgovaraju određeni stadiji praktične aktivnosti. Teološkom stadiju odgovara osvajanje, metafizičkom odbrana, a pozitivnom stadiju rad.

II NATURALISTIČKI SMJER U SOCIOLOGIJI

Predstavnici naturalističkog smjera u sociologiji polaze od određenih prirodnih faktora u objašnjavanju društva, odnosno njihovog utjecaja na konstituiranje i razvoj ljudskih zajednica. U tome pokušavaju primijeniti metode kojima se služe prirodne znanosti, iako u društvu vladaju drukčije zakonitosti razvoja.

Treba, također, imati u vidu da se unutar ovog sociološkog smjera razvilo nekoliko potpravaca, kao što su **mehanistička, geografska, demografska i biologistička** teorija o društvu.

II1 Mehanistička škola spada u red najstarijih socioloških učenja. Njeno utemeljenje neki vide još u učenjima određenog broja antičkih filozofa materijalizma, kao što su **Anaksimenes** (585/4-528/5. p.n.e) i **Tales** iz Mileta, iz druge polovine VII stoljeća p.n.e.

Sljedbenici ovog sociološkog pravca nastoje objasniti društvo i zbivanja u njemu primjenom zakona mehanike i pojmova kao što su “ravnoteža”, “sile privlačenja i odbijanja”, “narušavanje ravnoteže”, “uspostavljanje ravnoteže”. Drugim riječima, društvo se tretira kao mehanički stroj, čiji

⁷ Isto.

⁸ A. Comte, *Course de philosophie positive*, Vth edition, Paris, 1892 – 1894. I tom, str. 2.

dijelovi obavljaju zadane funkcije, pri čemu se misli na pojedince i grupe, a ono (to društvo kao stroj) može funkcionirati “samo dok su ispravni njegovi sastavni dijelovi”.

Wilfred Pareto, (Vilfred Pareto, 1848-1923.), italijanski sociolog, profesor univerziteta u Lozani, jedan je od najznačajnijih predstavnika mehanicističkog smjera u sociologiji. On u djelima *Trattato, Um i društvo* i *Činjenice i društvo* razvija osnove «sociomehanike», kako on naziva novu disciplinu.

Pored italijanskog sociologa među predstavnike ovog pravca spadaju: **Baruch de Spinoza** (1632-1677.), **George Berkley** (Džordž Berkli, 1685-1753.), belgijski sociolog **E. Solvay** (Solvej, 1835-1922.) i **W. F. Ostwald** (Wilhelm Fridrih, 1853-1932.).

U savremenoj sociološkoj misli, bez obzira na moguća poređenja i sličnosti društva i mehanike, ova se teorija smatra anahronom, jer čovjeka i njegovo društvo nije moguće svoditi na mašinu.

II2 Geografska škola je specifična po tome što društvo i karakter njegovog razvoja nastoji objasniti kao rezultat djelovanja klimatskih, geografskih, konfiguracijskih i drugih tzv. zemljišnih faktora. To se argumentira činjenicom da su se sve poznate civilizacije i društva “javili u pogodnijim prirodnim uvjetima”, gdje je veće izobilje za život, a ne u nekim klimatski surovim i prirodno siromašnim područjima. Ova teorija je jedna od najranijih teorija o društvu i njegovom razvoju. O značaju klime, konfiguracije i plodnosti zemljišta, flore i faune na razvoj određenog društva, čak i na njegov kulturni i politički razvoj, posebno su ukazivali **Platon, Aristotel, Ibn Haldun, Montesquieu i Le Plej**.

Nije sporno da su pomenuti “zemljišni faktori” bitni u konstituiranju i razvoju ljudskih zajednica, odnosno da je to komparativna prednost za čovjekov život, pogotovo na nižim nivoima društvene razvijenosti. No, oni se, također, ne smiju apsolutizirati, tim prije ako imamo u vidu savremena postignuća znanosti i tehnološkog razvoja, moderne komunikacijske sisteme, svjetsko tržište itd., pomoću čega se jednostavno kompenzira nedostatnost prirodnih resursa, klimatski i drugi problemi. O tome svjedoče današnje razvijene zemlje na planeti. Japan, naprimjer, spada u red najrazvijenijih zemalja svijeta, iako u ukupno potrebnim proizvodnim resursima participira s vlastitim prirodnim bogatstvom u omjeru od svega nekoliko procenata. S druge strane, neke afričke, azijske i latinoameričke zemlje, iako posjeduju respektabilna prirodna bogatstva, spadaju u red nerazvijenih.

Zagovornici **demografske škole** stavljaju u prvi plan stanovništvo, i to ne samo njegovu brojnost, nego i gustoću naseljenosti određenog područja, kao faktore društvenog razvoja i “pokretačku snagu društvene historije”.

Na pristaice ove sociološke škole najviše je utjecao **Thomas Robert Malthus** (Tomas Robert Maltus, 1744-1836.), engleski ekonomista i društveni teoretičar, sa svojim učenjem o “povećanju broja stanovništva geometrijskom progresijom, a sredstava za život aritmetičkom”, te stavom o nužnosti rata, kao “sredstva za razrješenje disproporcije između porasta stanovništva i nedostatka sredstava za život”.

II3 Biologistička škola javlja se kao posljedica značajnih otkrića u prirodnim znanostima, posebno u biologiji. Ovdje naročito valja imati u vidu Darwinove rezultate istraživanja o razvoju biljnih i životinjskih vrsta. Mislilo se da je moguće na bazi otkrića određenih prirodnih zakonitosti života primijeniti analogiju i u samom društvu, u sagledavanju pojava unutar njega i sl. Zavisno od toga šta se stavljalo u prvi plan, unutar ovog učenja razvilo se više potpravaca, među kojima su najpoznatiji: **organicistički, socijaldarvinistički i rasistički**.

II3-1 Organicizam Herberta Spencera

Organicizam, kao pravac u sociologiji, za razliku od pozitivizma, društvene pojave nastoji objasniti prema unaprijed određenom organskom uzoru. Takav stav organicisti zasnivaju na uvjerenju o postojanju zakona u organizmu koji na isti način postoje i u društvenoj stvarnosti.

Herbert Spencer (Herbert Spenser, 1820-1903.), kao utemeljitelj tzv. biološkog organicizma, smatra da je “društvo identično živom organizmu”, da je ono, zapravo, organizam “višeg reda”. On je gotovo poistovjećivao obavljanje određenih društvenih funkcija s funkcijama koje vrše organi u živom (biološkom) organizmu. U tim poređenjima je išao tako daleko, ističući, naprimjer, da je “nepobitno da manuelne klase imaju istu ulogu u održavanju socijalne egzistencije koju imaju površinski dijelovi u održavanju živog organizma. Ne manje je izvjesno, prema Spenceru, da cjelokupna klasa ljudi, angažirana u kupovini i prodaji robe, ispunjava jednu funkciju bitno sličnu onoj koju u živom organizmu ispunjava sistem krvnih sudova i da vladajuća klasa upravlja, kao što mozak i nervni organi upravljaju ovima”.

Iako je od Comtea «pozajmio» pojam *sociologija*, Spencerov značaj za ovu nauku, prema Gurvitchu, ogleda se, prije svega, u uvođenju pojmova »društvena struktura« i «društvena funkcija». On je, također, prvi socijalni mislilac koji je uveo pojam «socijalnog tipa». Ovi pojmovi posebno su značenje dobili u sociologiji funkcionalističke orijentacije. Pored ovih pojmova, Spencer se bavio i naglašavao značenje društvenih institucija, kakve su političke, religijske, profesionalne i dr. U okviru društvenih

Robert Maltus

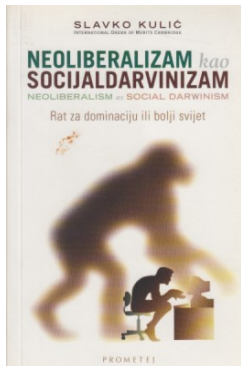

Herbert Spenser

institucija on posebno ističe da je najvažnija »domaćinska institucija«, upravo zbog uloge porodice u održavanju vrste.

III-2) Socijaldarvinizam i rasizam

Osnovno obilježje socijaldarvinizma, koji nalazi svoje uporište u učenju **Charlesa Darwina** (Čarls Darwin, 1809-1882.), ogleda se u tome što se društvo i njegov razvoj pokušavaju objasniti pomoću “zakonitosti razvoja biološkog svijeta”. Ustvari, određeni rezultati do kojih se došlo u oblasti biologije, kao i sam metodološki pristup, jednostavno se pokušavaju prenijeti na sociologiju.

Jedan od najistaknutijih predstavnika socijaldarvinizma je **Ludwig Gumplowicz** (Ludvig Gumplovic, 1838-1909.). On polazi od toga da postoji “urođena mržnja među ljudima”, te da su razne grupacije rezultat različitog “poligenetskog porijekla”. Otuda se, prema Gumplowiczu, “cjelokupna ljudska evolucija” javlja kao rezultat konstantne borbe različitih društvenih grupa, te je stoga i rat neka vrsta nužne pojave, tj. “izraz zakona borbe za opstanak”, poput one koju susrećemo među drugim živim vrstama.

Ključna odrednica **rasizma** sastoji se u tome što njegovi protagonisti smatraju da se “više rase” radikalno razlikuju od “nižih”, uključujući i urođene predispozicije. Po njima su pripadnici “viših rasa” onaj dio ljudskog roda koji je inteligentniji, sposobniji u svakom pogledu u odnosu na “niže rase”, te, otuda, i njihovo “pravo” da vladaju, kao i “opravdanost” sluganstva “nižih rasa” onim “višim”. Na taj način su se opravdavali i svi kolonijalni pohodi, odnosno rasne

diskriminacije po bilo kom osnovu.

Najznačajniji predstavnici rasističke teorije su: **Artur de Gobineau** (Gobino 1816-1882.) i **Stewart Chamberlein** (Čemberlen 1855-1926.). Mnogi u ovu teoriju ubrajaju i L.Gumplowicza.

Rasizam, fašizam, aparthejd i slične diskriminacije i danas su aktivne u svijetu. Sjetimo se samo fašističke ideologije 40-ih godina 20. stoljeća, koja je kulminirala **Hitlerom** (Adolf Hitler, 1889-1945.) u Njemačkoj i njegovom željom da nametne arijevsku rasu nad ostalim narodima.

III PSIHOLOŠKE TEORIJE O DRUŠTVU

Psihološke teorije o društvu javljaju se u prvoj polovini 20. stoljeća i to kao svojevrsna reakcija na biološka učenja. Naime, psihološke teorije odbacuju shvatanje društva kao nekog organizma “višeg reda”, ili superorganizma, te stav da je biološka borba za opstanak pokretač i društvenog razvoja.

Sociološki psihologizam pokušava objasniti društvo i pojave u njemu na osnovu djelovanja psihičkih činilaca, putem uzajamnih dodira i reakcija svijesti, psihičkim odnosima među ljudima i sl. Naime, društvene pojave se objašnjavaju posredstvom djelovanja čovjekove individualne, ili kolektivne svijesti.

U okviru ovog smjera razvile su se tri dominantne škole:

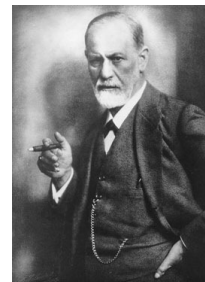
- a) individualno-psihološka,
- b) kolektivno-psihološka i
- c) socijalno-psihološka.

III1 Individualno-psihološka škola društvene fenomene nastoji objasniti djelovanjem individualne svijesti, odnosno svijesti pojedinca. Ova škola društvene pojave, veze i zakonitosti u društvu nastoji objasniti «psihičkim elementima individualne svijesti i uzajamnim dodirima tih svijesti.»⁹ U okviru ove sociološke škole razvile su se tri subteorije i to:

instiktivistička, introspektivna i teorija razumijevanja.

III-1a Instiktivistička škola psihološkog smjera za odlučujući faktor ljudskog društvenog ponašanja određuje individualne instikte, odnosno nagone. Najznačajniji predstavnik ove varijante psihološke škole je **Sigmund Freud** (Sigmund Frojd, 1856-1939.), austrijski psiholog i psihijatar, osnivač psihoanalize. Neki teoretičari ovaj pravac u sociologiji označavaju i sintagmom *psihoanalitička teorija*.

Sigmund Frojd, rodonačelnik psihoanalize, razvija učenje o instiktima koje ga i svrstava među predstavnike ovog pravca u sociologiji. Psihoanalitička sociologija, nastala na području SAD razvila se pod njegovim direktnim uticajem. Osnov celokupne društvene aktivnosti ljudi Frojd vidi u urođenim instiktima. Prvi tip instikata jeste *eros* koji se javlja kao instikt života i ljubavi, a drugi tip instikta Frojd označava odrednicom *tanatos* koji predstavlja destruktivni instikt, odnosno instinkt smrti*. Libido ili polni nagon, kao najznačajniji instikt prvog tipa – *erosa*, nalazi se u osnovi svih psihičkih i društvenih

Sigmund Frojd

⁹ A. Fiamengo, *Osnovne opće sociologije*, str. 60.

pojava. Polni nagon nastoji da bude zadovoljen, kao takav pokreće sve socijalne aktivnosti i uzrokuje psihička stanja pojedinaca. On predstavlja onu životnu, individualnu energiju koja se pretvara u društvenu. Ukoliko ovaj nagon ne biva zadovoljen transponuje se u određene vrste društvenog delanja i ponašanja kao i različita psihička stanja pojedinca. "On preobražava energiju u pozitivne oblike, kao što su nauka, umetnost i sl. (sublimacija), ili obrnuto, izaziva razne bolesti (neuroze i drugo)". Polne veze ne samo da stvaraju društvene veze, nego je i individualna kao i društvena svest proizvod ovih veza. Svaki odnos u društvu determinisan je ovim vezama.

Ličnost svakog čoveka sačinjena je od tri dela: **Id, Ego i Super ego**. Id predstavlja nagonski, nesvesni i nasleđeni deo ličnosti. On raspolaže ogromnom energijom koja je uslovljena nagonom za zadovoljenje svih instikata i koja pokreće čoveka na akciju. Ego (ja) je proizvod sukoba Id-a sa stvarnošću i nemogućnošću zadovoljenja svih nagona nezavisno na snagu energije kojom pojedinac raspolaže. Ego pokušava da reši sukob Id-a sa stvarnim životom nastojeći da se na racionalnoj podlozi, u skladu sa realnim životom, zadovolje neki od nagona. Super-ego se konstituše na osnovu društvenih normi i vrednosti i prestavlja svesni i savesni deo čovekove ličnosti. Individualno delanje i ponašanje subjekata društvenog života određeno je međuzavisnim odnosom ova tri konstitutivna dela čovekove ličnosti¹⁰.

III-1b Introspektivnu varijantu individualno-psihološke škole neki teoretičari nazivaju još i teorijom podražavanja (imitacije).¹¹ Najznačajniji predstavnik ove škole je francuski socijalni psiholog **Gabriel Tarde** (G. Tard, 1834-1904.). On je smatrao da su društvene pojave rezultat imitacije, oponašanja i prilagodbe individua društvenoj sredini.

Gabrijel de Tard krajem devetnaestog veka utemeljuje i razvija ovaj pravac u sociologiji radovima „Zakoni podražavanja“ i „Društveni zakoni“. Tard svojim učenjem nastoji izmeniti karakter i naučne zadatke sociologije, smatrajući da se ona mora transformisati u nauku koja bi imala za cilj proučavanje psiholoških odnosa među pojedincima jednog društva.

Gabriel Tard

Osnova društvenih pojava su procesi podražavanja. U društvu preovladava podražavanje. Može se reći da svako nekoga podražava. Nova moda, stil života, vreme izlazaka mladih, način komunikacije poslovnih partnera i sl., podstiče podražavanje jednih od strane drugih, i taj proces poprima difuzionistička svojstva.

Procesi podražavanja su u suštini interakcije pojedinačnih svesti. Potrebno je razlikovati, mišljenja je Tard, svesno od nesvesnog podražavanja, podražavanje drugih kao i podražavanje samog sebe i sl. Pored podražavanja, Tard navodi još dva elementarna društvena procesa: opozicija (suprostavljanje) i adaptacija. Podražavanje tendira širenju, tako se javlja talas podražavanja, a prilikom susreta dva ili više talasa podražavanja dolazi do stvaranja opozicije. Suprostavljenost talasa podražavanja rezultuje rušenjem jednog slabijeg ili oba ukoliko su približne snage*. Međutim, moguća je i treća varijanta - adaptacija, prilagođavanje različitih obrazaca podražavanja. Invencija predstavlja osnovica razvojnih promena u društvu. Prema tome, podražavanja se odvijaju na osnovu dva zakona: zakona logičke prirode podražavanja i zakona ekstralogičke prirode podražavanja. Prvi zakon se odnosi na prihvatanje inovacije od strane drugih koji smatraju da je ona korisna za društvenu zajednicu. Ali ovi zakoni se mogu javiti i kao opozicija. Zakoni ekstralogičke prirode upućuju na onu vrstu podražavanja kojoj nedostaje racionalni elemenat. Ovo podražavanje ima dve varijante: a) podražavanje koje se kreće od čovekove unutrašnjosti ka spoljašnosti; b) podražavanje načina, stila života viših socijalnih slojeva od strane nižih*. Osnovna metoda u sociološkim proučavanjima je psihološka introspekcija, iz čega se da naslutiti njegovo nominalističko shvatanje društva

III-1c Teorija razumijevanja - razumijeva društvenu stvarnost kao neprekinuto i raznoliko mnoštvo pojava. Razumijevajuća sociologija ili sociologija razumijevanja, kako neki teoretičari zovu ovu sociološku teoriju, utemeljio je **Max Weber (Max Weber, 1864 - 1920)**. Društvena stvarnost je neprekinuti niz uzroka i posljedica. Kako razumjeti složenu strukturu društvene stvarnosti, pitanje je koje pred sebe postavljaju sve sociološke škole, pa i teorija razumijevanja.

Prihvatajući osnovna stajališta historijske filozofske škole njemačkog filozofa W. Diltaja (Dilthey Wilhem, 1833-1911.) te Kantov (Immanuel Kant, 1724-1804.) i Fihteov (Gottlieb Johann Fichte, 1762-1814.) idealizam, M. Webber sociologiju konstituira, prvenstveno, kao zasebnu kulturno-historijsku znanost, čiji je osnovni zadatak da razumije društveno djelovanje pojedinaca i društvenih grupa, odnosno, da izrazi svijest društva o samom sebi. Najznačajnija su mu djela: „*Priveda i društvo*“, „*Metodologija društvenih nauka*“ i „*Protestantska etika i duh kapitalizma*“.

M. Weber je smatrao da se društvene pojave ne mogu istraživati na isti način kao i prirodne, upravo zbog toga što na društvene pojave, prvenstveno, utiče čovjek sa svojim

¹⁰ R. Lukić. Osnovi sociologije

¹¹ Vidi: Š. Mededović, H. Repovac, H. Mulaibrahimović, *Sociologija*, R. BiH, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Sarajevo, 1994, str. 22.

psihičkim aktima, svojom psihičkom djelatnošću. Razlika između prirodnih i društvenih pojava, prema Weberu, nalazi se u diferencijaciji otkrivanja (utvrđivanja) uzročnosti kod prirodnih pojava i razumijevanja smisla kod društvenih pojava. Prirodne znanosti su te koje objašnjavaju uzročno-posljedične odnose među prirodnim pojavama, a društvene znanosti su razumijevajuće, jer moraju primijeniti i načelo razumijevanja značenja društvenih pojava, upravo zbog psihičkih akata ljudi, kao osnovnih pokretača društvenih pojava.

Razumijevanje značenja glavni je zadatak sociologije, smatra Weber, upravo zbog toga, što dvije, skoro iste, društvene pojave često imaju veoma različita značenja. Značenje društvenim pojavama daju njihovi akteri. Weber smatra da je smisao društvenih pojava psihičkog porijekla. Prema njemu, postoje četiri osnovna tipa psihičke ljudske aktivnosti. To su: **afektivni, tradicionalni, vrijednosno-racionalni i ciljno-racionalni**. Ove smisaone psihičke akcije u stvarnosti se skoro nikada ne pojavljuju potpuno samostalno, već u mnoštvu međusobnih interaktivnih kombinacija. Afektivni i tradicionalni tip ponašanja dominantno je prisutan u prvobitnim oblicima ljudskih društvenih zajednica, a vrijednosno-racionalni i ciljno-racionalni u društvima industrijske i postindustrijske ere. Trgovac u savremenom dobu se ponaša ciljno-racionalno, zemljoradnik najčešće tradicionalno, dok je, naprimjer, ponašanje harizmatškog vođe afektivno.

Maks Veber

Weber je smatrao da je društvo proizvod djelatnosti pojedinaca, te da je **osnovna jedinica sociološke analize čovjek-pojedinac i njegovo djelovanje**. Većina sociologa, zbog ovog stava, Weberovo shvatanje društva smatra **individualno-nominalističkim**. Weber nije prihvatio stav da je povijest čovječanstva emanacija apsolutnog duha. Naprotiv, ona je rezultat djelatnosti ljudi, u čijoj aktivnosti veliku važnost imaju psihički elementi. Zbog tih razloga, on smatra da se društvene pojave prethodno moraju razumjeti, da bi se uopće mogle objasniti. Da bi uopće mogao doći do razumijevanja društvenih pojava, Weber konstruira jedan racionalni metodološki postulat koji naziva **idealni tip**. Kategorija idealnog tipa je posebna vrsta sociološkog pojma, koga Weber određuje kao misaonu, zamišljenu konstrukciju modela ponašanja, stiliziranu sliku konkretnih ponašanja, potpuno očišćenu od svih primjesa raznolikog mnoštva elemenata koji se u stvarnosti pojavljuju.

Djelokrug Weberovog misaonog promišljanja veoma je širok, počevši od najopćenitijih filozofskih, pa do najpraktičnijih društvenih pitanja. Nastojao je da odredi prirodu i zadatke sociologije. Komparativno je proučavao razvoj privrede i religije i tvrdio da religije prethode privrednim sistemima. Proučavao je vlast i njezine tipove, te duh racionalnosti birokratske organizacije industrijskih društava.

Pored metodološkog postulata tzv. idealnih tipova, Weber smatra da sociološku metodu odlikuju još dva bitna postulata. To su: **kriterij odnosa prema vrijednostima i postulat razumijevanja**. O postulatu razumijevanja i postulatu idealnih tipova dali smo osnovne naznake. Recimo još samo to da Weber smatra da sociologija treba biti vrijednosno neutralna. Zadatak metodologije društvenih znanosti je da *opíše i objasni* društvenu stvarnost, a ne da iznosi sudove vrijednosti. Tokom izučavanja društvene stvarnosti, sociolog izdvaja pojedinačne pojave koje stoje u vezi s nekom vrijednošću. Te vrijednosti se mogu odnositi na cilj, tradiciju, na emotivne vrijednosti i vrijednosti same po sebi. Ovaj odnos prema vrijednostima služi samo kao sredstvo određenja predmeta znanstvenog izražavanja, a nikako kao sredstvo vrijednosnog procje-njivanja. Društveno djelovanje je, smatra Weber, samo ono djelovanje koje «ima značenje koje mu pojedinac ili pojedinci pridaju, uzimajući u obzir ponašanje drugih i koji se u svom toku orijentira prema njemu.»

III2-3 Kolektivno-psihološka (Dirkem) i socijalno-psihološka škola (Parsons)

Nasuprot individualnom psihologizmu, zastupnici tzv. «kolektivnog psihologizma», na čelu sa **Emil Dirkemom** (É. Durkheimom), smatraju da je *kolektivna svijest*¹² dominantna i predodređujuća cjelokupnom toku društvene stvarnosti, te da se u nju individualna svijest naprosto mora uklapati. Naprimjer, u totalitarnoj ambijentalnosti, kao dominirajućoj, teško je ostvariti individualni liberizam i, obrnuto, u dominantno liberalnoj situaciji, nametnuti, kao individualno htijenje, neki totalitarizam i sl.

¹² „Kolektivna svijest je moralna sila koje veže pojedinca za društvo“, Dirkem.

Ovu sociološku školu neki teoretičari nazivaju i sociologizam u sociologiji. To je opća sociološka doktrina koja društvenu stvarnost razumijeva kao pojavnost *sui generis*. Društvena grupa, prema ovoj teoriji, ima primarni i odlučujući uticaj na djelatnost i ponašanje pojedinaca. Osnovni postulat sociologizma, prema E. Durkheimu, jeste «**tretirati sociološke činjenice kao stvari.**» U istraživanju socioloških pojava treba poći od konkretnih, opipljivih činjenica i iz njih izvlačiti definicije, a ne obrnuto. Objektivne činjenice su više kolektivne nego individualne.

Emil Dirkem

Emil Dirkem (Emile Durkheim, 1858-1917) ističe da nisu pojedinci ti koji upravljaju vlastitim ponašanjem, već su to “zajednička vjerovanja i osjećanja koja transcendiraju pojedinca i oblikuju njegovu svijest”. Jer, “svaka generacija zatiče društvena pravila kao gotova, prima ih naslijeđem kao dio kulture. Na taj način, kolektivne predstave prethode pojedincu, imaju vlastitu egzistenciju, nezavisnu od pojedinaca, postaju ustanove, stvari. Kolektivna svijest je u isti mah snabdjevena i specijalnom vlašću, usljed koje postaje obavezna, sluša se kao komanda”. Izgrađujući vlastitu sociološku školu, Durkheim u svojim djelima *O podjeli društvenog rada* (1895), *Samoubistvo* (1897), *Elementarni oblici religijskog života* (1912) i dr. analizira i istražuje brojna društvena pitanja, među kojima su najznačajnija: problem društvene pojave («društvene činjenice»), religija, socijalna

solidarnost, društvena anomija itd.

Društvena pojava, kao kolektivna činjenica postoji, prema Durkheimu, kao stvar po sebi, a karakteriziraju je dva osnovna elementa: vanjsko djelovanje i element prisile na individualnu pojavu. Te kolektivne činjenice, kao objektivne datosti, za Durkheima su: pravni kodeksi, društvene statistike i religijske dogme. Durkheim se nije zadovoljio samo konstatacijom postojanja društvenih pojava kao takvih, već je smatrao obavezom sociologije da istražuje i utvrđuje zakoni-tosti njihovog razvoja. On tvrdi «da se sociologija nije mogla pojaviti prije nego što je stekla osjećanje da su društvo, kao i ostali svijet, podvrgnuti zakonima koji neminovno proističu iz svoje prirode i koji je izražavaju.»

Društvo, kao predmet proučavanja sociologije, Durkheim razumijeva kao skup činjenica, primarno psihološke prirode, i one su različite od pojedinačnih činjenica, «koje se dešavaju u izdvojenim svijestima.» **Društvene činjenice** kao pojave *sui generis*, za Durkheima, «imaju vrlo osobena obilježja: one se sastoje u načinima djelovanja, mišljenja i osjećanja koji su za pojedinca spoljni i koji imaju moć prinude na osnovu koje mu se nameću. Prema tome, one se ne mogu miješati s organskim pojavama, pošto se sastoje u predstavama i u delatnostima, ni sa psihičkim pojavama koje postoje samo u pojedinačnoj svesti i kroz nju. One čine, dakle, jednu novu vrstu i njima treba dati i za njih zadržati kvalifikaciju društvenih činjenica.»¹³

Mnogi Durkheima smatraju jednim od prethodnika sociološkog funkcionalizma, jer upravo ističe da je neophodno «početak svakog iole značajnog društvenog procesa tražiti u sistemu unutrašnje društvene sredine.» U istraživanju društvenih pojava, Durkheim tvrdi da «treba odvojeno istražiti društveni uzrok koji je izaziva i funkciju koju ona vrši.» Durkheim želi da odgovori i na pitanje kako je uopće moguće da društvo funkcionira, odnosno, kako se obezbjeđuje jedinstvo društva kao jednog živog sistema. Upravo tu funkciju imaju oblici kolektivne svijesti (pravo, moral, religija, ideologija, filozofija, znanost, običaji), koji svojim normama i postavkama prinuđuju pojedinca da se ponaša u skladu s potrebama i interesima društva. Durkheim smatra da je religija onaj oblik kolektivne svijesti u kojem ta svijest najsnažnije dolazi do izražaja.

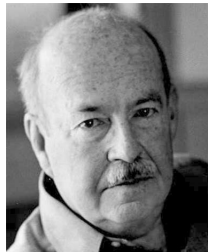
Podjela rada, o kojoj Durkheim govori u istoimenom djelu, jeste onaj društveni element koji najsnažnije utiče na funkcioniranje i razvoj društva. Društvena podjela rada utiče, ne samo na tip društvene solidarnosti, već i na tip morala. Društvena podjela rada, smatra Durkheim, pojedincima u društvu određuje različite uloge i funkcije.

Društvena solidarnost nalazi se u potrebama ljudi da se uzajamno pomažu. U modernim društvima dominira «organska» solidarnost. U takvim društvima, u društvima sa dominirajućom «organskom» solidarnošću, individualizam je dominantno moralno načelo. Durkheim smatra da individualizam ne može proizvesti društvu solidarnost i poslužiti kao osnova za društvenu koheziju. Zato se on suprotstavlja mišljenju utilitarista, koji su društvo i čovjeka shvatili hedonistički. Durkheim smatra da zdravlje društva i sreću pojedinca ne mogu donijeti materijalna raskoš, već upravo, karakter čovjekovog odnosa sa zdravljem društva. Društvene promjene ne obuhvataju samo ekonomske promjene, već i promjene «tipa moralne i društvene solidarnosti». Učestalost patoloških procesa, posebno samoubistava, u industrijskom društvu Durkheim navodi kao osnovnu činjenicu svoje teze da sam materijalni progres savremenih društava uopće ne čini ljude sretnijim.

Prema **Talcottu Parsonsu** (1912-1979.), koji spada među modernije predstavnike funkcionalizma, društveni sistem se definira u smislu “mnoštva individualnih aktera koji djeluju

¹³ O fenomenu društvene činjenice, kako je određuje E. Durkheim, opširnije pogledati u: E. Durkheim, *Pravila sociološke metode*, Savremena škola, Beograd, 1963; str. 21-30.

jedan na drugog u određenoj situaciji, težeći da zadovolje svoje potrebe” i čiji su odnosi međusobno opredijeljeni, prije svega, “elementima duhovnog karaktera”, kao što su kultura, ideje i vrijednosti. On društvene pojave objašnjava kao “pomičnu ravnotežu”, tj. na način da promjene u jednom izazivaju reakcije u nečem drugom, ali se sve nužno ponovno vraća u “stanje ravnoteže sistema”. Sve se, po ovom autoru, odvija u pomjeranju “jednostavnog ka složenijem - recimo, rod, pleme, narod, nacija.” Promjene u kulturi, odnosno u sistemu vrijednosti, određuju “najšire obrasce promjena u društvu”.

Talcott Parsons

U svojim brojnim djelima Parsons razvija sociološku «teoriju društvene akcije», za čije preteče smatra Pareta, Durkheima i Webera. Doista originalnom terminologijom on vrši klasifikaciju tipova i strukturu društvene akcije. Primjenjujući paradigmu «akcije» na društveni sistem, Parsons u njemu prepoznaje četiri strukturalna podsistema. Prvi čine vjerske institucije, koje imaju zadatak da održe usvojene vrijednosti društva. Drugu grupu podsistema čine pravne institucije, čija je osnovna funkcija integriranje sistema održavanjem različitih normi i pravila. Postizanje zajedničkog cilja omogućava treći podsistem, a to je politički sistem. Četvrti podsistem je privreda, s osnovnom funkcijom adaptacije prirodnoj sredini. Kao što je društveni sistem sastavljen iz četiri podsistema (vjerskih, pravnih, političkih i privrednih institucija), i društvenu akciju čine četiri

segmenta: - organizam, ličnost, društveni i kulturni sistem.

Svi dijelovi društvenog sistema, prema Parsonsu, imaju četiri primarne funkcije, «a to su: očuvanje obrazaca, integracija, postizanje cilja i prilagođavanje.»¹⁴ Ove funkcionalne zahtjeve Parsons naziva funkcionalnim imperativima.

Očuvanje obrazaca postiže se posredstvom kulture. Funkciju očuvanja obrazaca Parsons određuje kao «očuvanje temeljnih obrazaca vrijednosti institucionaliziranih u društvu, a potom i kao oblikovanje i očuvanje odgovarajućeg motivacijskog angažmana pojedinaca u tom društvu.»¹⁵ Objedinjavanje društvenih potencijala u cilju njihovog funkcionalnog i skladnog djelovanja prema ostvarenju postavljenih ciljeva održanja i kreativnog razvitka globalnog sistema vodi integracija kao funkcija. Zato je primarni problem integracije koordinacija sastavnih dijelova društva, prije svega, ljudi kao pojedinaca. Postizanje cilja, prema Parsonsu, ostvaruje se posredstvom političke vlasti i političkog sistema. Vršanjem društvenih uloga postiže se prilagođavanje. Prilagođavanje ima funkciju da se pojedinci adaptiraju na prirodno i društveno okruženje i učestvuju u društvenom životu. Ako na očekivani način pojedinci i društvene grupe vrše svoje funkcije, to ima koristan učinak na funkcioniranje društvenog sistema.

Stabilnost društvenog sistema, odnosno, «društvenu ravnotežu», kako to kaže Parsons, održavaju dvije grupe elemenata. To su: socijalizacija i instrumenti socijalne kontrole. Socijalizacija se postiže odgojnim procesom, primarno, u porodici i školi, gdje se usvajaju zajedničke društvene vrijednosti. Instrumenti socijalne kontrole imaju zadatak da preko državne organizacije, sankcijama i na druge načine, spriječe odstupajuće ponašanje i na taj način osiguraju stabilnost sistema.

U najkraćem, T. Parsons smatra da društvom upravljaju vrijednosti i norme, a ne interesi. S druge strane, «sposobnost društvenog sistema je da djelovanje usmjeri u skladu s kolektivnim interesom». Parsons smatra da svaki društveni sistem čine vrijednosti, norme, kolektivi i uloge.

IV FORMALNA SOCIOLOŠKA ŠKOLA

Osnovna karakteristika ove škole jeste nastojanje da sociologiju, kao znanost o društvu, zasnuje kao autonomnu znanost, koja će se baviti samo onim što je «čisto društveno». To «čisto društveno» su forme i oblici društvenog života, a ne i njihov sadržaj. Teoretičari formalne sociologije žele ovu znanost zasnovati po uzoru na geometriju i matematiku, koje se bave samo formama, a ne kvalitetom i sadržajem geometrijskih tijela i matematičkih problema.

Sociologija, prema ovoj teoriji, ne treba da proučava sadržaj, koji je podložan promjenama. Ona treba da proučava ono što je relativno konstatno, a to su oblici raznih društvenih fenomena. Druge, posebne društvene znanosti treba da se bave proučavanjem sadržaja društvenih fenomena, a to su kretanje i njegove zakonitosti.

Formalnu sociološku školu utemeljili su njemački sociolozi Ferdinand Töneis (F. Tenis, 1855-1935.), Georg Simmel (G. Zimel, 1858-1918.), Leopold von Wiese (L. Fon Vize 1876-1969.) i Alfred Vierkandt (A. Firkandt 1867-1953.). Nakon utemeljenja u Njemačkoj, proširilo se

¹⁴ T. Parsons, *Društvo*, A. Cesares, Zagreb, 1963, str.250.

¹⁵ Isto, str.156.

i u SAD-u. Tamo su njezini najznačajniji utemeljivači **Edward Allsworth Ross** (Edvard Osvort Ros, 1866-1951.) i **Robert E. Park** (1864-1944.).

Značaj formalne sociologije ogleda se i u tome što je nastojala, naglašavajući društvene forme kao predmet proučavanja, dati sociološkim fenomenima vanvremenski i vanprostorni pristup. Taj pristup omogućio bi izgradnju općeg sociološkog modela za istraživanje konkretnih pojava i društvenih veza. Međutim, upravo u određivanju društvenih oblika, kao predmeta proučavanja sociologije, nastaju i najveći problemi za ovu školu. Istina je da je teško odvojiti formu od sadržaja. Društveni fenomeni su takve sadržajnosti da je nemoguće odvojiti sadržaj od forme. Sadržaj i forma su međusobno neodvojivi, oni su dvije strane istog društvenog fenomena. Sadržaj određuje formu, a forma oblikuje sadržaj. Možda je najveći nedostatak formalne sociologije u izostavljanju izučavanja društvene dinamike, te zakonitosti društvenog kretanja.

Formalizam u sociologiji¹⁶

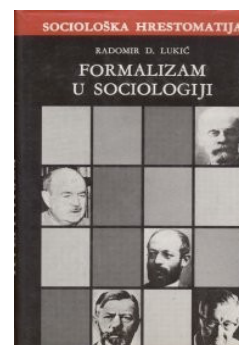
„Formalistička sociologija je nastala u krilu nemačke sociološke škole i predstavljena je kroz radove **Georga Zimela**, **Ferdinanda Tenisa** i **Leopolda fon Vizea**, da bi se u kasnijem periodu začela i u okviru američke sociologije zaslugom **Edvarda Rosa**, **Roberta Parka** i **Ernesta Bendžesa**.

Formalizam pokazuje priličnu meru autentičnosti. Pokušavajući da definiše predmet sociologije i da ga učini osobenim u odnosu na ostale društvene nauke, formalisti su postavili zahtev pred sociologe da se u proučavanju društvene stvarnosti bave isključivo njihovim oblicima (formama), a da razmatranje sadržaja ostave posebnim društvenim naukama. Razdvajanje oblika od sadržaja u proučavanju društvenih pojava pomoći će, smatrali su, da sociologija pravilno formuliše svoj predmet izučavanja. Proučavanjem nepromenljivih oblika društvenosti (načina društvenog života), standardnih formi udruživanja ljudi i njihovih društvenih odnosa, osnovno je područje angažmana sociološke nauke. Formalisti tragaju za nepromenljivim, univerzalnim formama društvene stvarnosti, što ih u dobroj meri promovise u svojevrane preteče sociološkog strukturalizma.

Isti društveni oblici mogu imati različite sadržaje, kao što i materije različitog sadržaja mogu imati iste geometrijske oblike. Georg Zimel zato i određuje formalističku sociologiju kao socijalnu geometriju. Politički režim, na primer, predstavlja društvenu formu koja može imati različite sadržaje: demokratsko-predstavničke, apsolutističke, totalitarističke. Istraživati ono što je opšte, zajedničko, invarijantno, nužno, kroz istraživanje nepromenljivih oblika društvenosti, implicira epistemološku i metodološku određenost sociologije, smatraju oni. Sociologija treba da usmeri svoju pažnju ka deskripciji društvenih oblika uz oslon na apstrakciju.

Georg Zimel je rodonačelnik ovog sociološkog pravca. U delima "Sociologija", "Sociologija pouzdanosti" i "Filozofija novca", G. Zimel eksplicira novo stanovište u sociologiji insistirajući da se validnost socioloških razmatranja temelji na odvajanju forme od sadržaja društvenog života. Posebnim društvenim naukama Zimel ostavlja proučavanje sadržaja društvenog života. Društveni život se po njemu sastoji od socio-psiholoških interakcija pojedinaca. Tako društvena stvarnost predstavlja mrežu ovih interakcija pojedinaca. Ove interakcije na taj način grade različito profilisane društvene odnose kao što su: nadređenost, podređenost, saradnja, konflikt, zbližavanje, udruživanje, diferenciranje i slično. Relacijski odnosi nadređenosti i podređenosti su elementarni društveni odnosi. Nadređenost se realizuje kroz dominaciju pojedinca, grupe ili suprematiju određene društvene norme. Razvoj ovih oblika nadređenosti kreće se putanjom od lične dominacije do nadređenosti društvenih normativa. Jedan od integrativnih faktora svakog oblika društvenog grupisanja su, naizgled, protivrečni odnosi saradnje i konflikta, jer postojanje ovih elemenata ukazuje na životnost, dinamičnost kolektiviteta. Unutar svakog socijalnog kolektiva mogu se uočiti integracioni i dezintegracioni procesi. Društvene grupe nadživljavaju pojedince u njima. Zato Zimel nastoji da otkrije one činioce koji omogućavaju trajanje grupe. Jedan od ovih činilaca je i osećaj zajedničke pripadnosti članova grupe koji se može graditi na teritorijalnoj pripadnosti, zajedničkom cilju, interesu, srodstvu, generacijskoj pripadnosti i sl.

Međutim, osnovni faktor opstanka i razvoja svake grupe jeste stepen njene unutrašnje organizovanosti koja uslovljava i stepen njene integrisanosti. Ukoliko je struktura društvene grupe sačinjena od heterogenih elemenata, mišljenja je Zimel, utoliko će pre ova grupa biti otporna na promene. Zbog čega? Zbog toga što će se u okviru ovog sastava pre pronaći onaj element ili grupa elemenata oko kojih se stvara jezgro otpora na promene strukture. To nije slučaj kod grupe čija se struktura odlikuje homogenim sastavom elemenata. I ponovo različite forme društva različito odgovaraju na društvene promene, ruralne od urbanih, na primer, konstatuje Zimel.

¹⁶ R. Lukić: „Formalizam u sociologiji”

Obim društvene grupe takođe utiče na njen opstanak. Najmanje i najveće grupe imaju najviše izgleda na uspeh, za razliku od grupa srednjeg obima. U tu svrhu Zimel navodi i primer porodice i otadžbine, polazeći od pretpostavke da će se pojedinci u njima više angažovati na njihovom očuvanju nego kada su u pitanju grupe srednjeg obima poput grada.

Formalizam G. Zimela se razvijao i pod uticajem psihologije. On koristi termine poput sugestije, instikta, simpatije, antipatije i sl., zaključujući da se sociološko objašnjenje mora razvijati na psihološkom pristupu.

U analiziranju različitih oblika udruženja Zimel navodi nizove ovih udruženja - od krnjih bratstava, ekonomskih udruženja, kulturnih i udruženja bandita. Svaki od oblika udruživanja ljudi uslovljen je interesima i potrebama pojedinaca u njima. Potreba usamljenosti se može transformisati u potrebu za udruživanjem. Međutim, ipak se u osnovi svakog udruživanja nalazi nagon za udruživanjem. Želja ili impuls za društvenim životom crpi se iz društvene stvarnosti. Postoje različite forme društvenog života. Značenje i vrednost načina života pojedinaca izvire iz individualnog poimanja oblika odnosa i realnog života koji kao mogućnost izbora stoje pred pojedincem. Karakter udruživanja pretežno je plod osobina individua koji učestvuju u njemu, kao što su vaspitanje, ljubaznost, srdačnost i sl. Ali, preterano isticanje ličnih osobina pojedinaca može ugroziti ostvarenje interesa kao svrhe udruživanja, upozorava Zimel.

Čovek je za Zimela svojevrsna struktura, kompleks određenih kvaliteta i moći. Njegovi motivi koincidiraju sa njegovom egzistencijom, a ona se sama rukovodi ovim motivima, ciljem, interesima i idejama. Ali, samo u okviru društva uz otklanjanje određenih osobina sopstvene ličnosti i stupanjem u neku strukturu društvenosti zadržavajući osobine poput sposobnosti, draži i interesa, pojedinac je u stanju da realizuje svoje ciljeve. Sam pojedinac se mora prilagođavati društvenom sistemu kome pripada, a sistem mora pojedincu ukazivati na osnovne vrednosti i mogućnosti njihove afirmacije, "u tome što je život pojedinaca samo sredstvo za ciljeve celine, a život celine samo instrument za namere pojedinaca".

Zimel razmatra i kategorije vernosti i zahvalnosti. Vernost predstavlja jedan oblik iz grupe opštih tipova ponašanja od naročitog značaja za društvene interakcije. Čak i opstanak društva dovodi u pitanje bez osobine vernosti i ponašanja koje je zasnovano na njoj. Elementima vernosti on označava: interes pojedinca, sugestiju, prinudu, idealizam, mehaničku naviku, osećaj ljubavi, inerciju. Motiv razvija vernost ili lojalnost pojedinaca, a što se duže održava vernost biva sve snažnija. Ali, istinska vernost opstaje i kada se objektivni motivi ugase. U osećanju zahvalnosti pojedinca društveni karakter se pojavljuje neposredno, a sam značaj zahvalnosti, sa sociološkog stanovišta, je teško proceniti. Komunikacija među ljudima izrasta na međusobnim davanjima i uzvraćanjima, a ova ekvivalentnost se može i nametnuti. U svakoj formi usluge rađaju se obaveze korisnika usluga, reciprocitet koji se nameće i pravnim poretkom (u zavisnosti o kojoj vrsti usluga je reč kroz prtivuslugu. Ova činjenica predstavlja jedan od stubova društvene ravnoteže i harmonije.

Georg Zimel

Konflikt i mir su dva uzajamno prožeta društvena procesa, ne samo u pogledu redosleda smenjivosti jednog drugim, nego i u vidu simultanosti u društvenom životu. Svaki predak mira provocira i neguje klice konflikta i obratno, Zimelov je stav.

Međutim jednim svojim stavom Zimel je čitav koncept formalne sociologije doveo u pitanje. Baveći se mikrosociologijom ustanovio je da celovito i iscrpno izučavanje različitih društvenih oblika neminovno vodi proučavanju društvenih sadržaja i zaključio da se radi o dva elementa jednog istog društvenog realiteta.

Na osnovama Zimelovog formalizma Leopold fon Vize razvija svoj sociološki sistem, ali za svoju sociologiju smatra da se pre može označiti kao nauka o međuljudskim odnosima. Njegovo interesovanje se kretalo i u pravcu pouzdanog i jasnog definisanja predmeta sociologije. Oslanjanje na razvijene prirodne nauke i raskidanje veza sa spekulacijama koje su posledica uticaja socijalne filozofije, trebalo bi da bude osnovna naučna orijentacija sociologije. U ovom pregledu jasan je uticaj pozitivizma na Vizeov sociološki opus. Proces socializacije za njega predstavlja osnovno područje razmatranja. Ovaj proces se manifestuje kroz procese približavanja i udaljavanja.

U delu "Sistem opšte sociologije" Vize se bavi analizom društvenih odnosa, procesa i društvenih tvorevina. Stvarnost ljudi on deli na tri sfere: 1. telesna, 2. psihička i 3. proces koji se odvija među ljudima. Prirodne nauke se bave prvom, psihologija drugom, a sociologija trećom sferom stvarnosti. Vize društvo određuje kao polje međuljudskih odnosa i procesa. Ukupnost socijalnih interakcija, kao oblika društvenosti je najširi predmet sociologije. Ovi procesi interakcija se manifestuju kao društveni odnosi čija je sadržina psihološke prirode.

Društvene odnose Vize deli na dve velike grupe: 1. asocijativni (združujući) procesi i 2. disocijativni (razdružujući) procesi. U grupu asocijativnih procesa svrstava tri nova oblika: 1. približavanje, 2. prilagođavanje i 3. udruživanje (povezivanje). U grupu disocijativnih procesa Vize ubacuje: 1. takmičenje (utakmica), 2. opozicija (suprotstavljanje) i 3. konflikt (sukob). Svi ovi procesi su

u funkciji socijalne distanciranosti među pojedincima koja može rasti, ali i opadati. Adaptacija otpočinje oklevanjem i nespremnosti pojedinaca na udruživanje. U svrhu njene uspešnosti Vize navodi savetovanje, obožavanje, prijemčivost i sl. Približavanje doprinosi izvesnoj transformaciji određenih osobina pojedinaca koje onemogućavaju njegovo udruživanje. Približavanje se javlja kroz dva oblika: 1. kada je kao takvo jednostrano i temelji se na interesu, i 2. približavanje koje se kreće u oba smera i proizvod je tolerancije i međusobnog kompromisa. Udruživanje se realizuje na više načina, a u osnovi se kreće od udruživanja dva pojedinca po više osnova, do udruživanja u korporacije.

Više pojedinaca ima indentičan cilj koga žele postići. Nastojanje jednih umanjuje izvesnost uspeha drugih. Tako među njima nastaju procesi takmičenja. Opozicija ili suprotstavljanje podrazumeva one procese među pojedincima koji onemogućavaju njihov sporazum, ali koji ne izazivaju otvorene sukobe. Konflikt ima široku pojavnu amplitudu koja se kreće u rasponu od kršenja društvenih normi do otvorene borbe.

Svi procesi u društvu su interaktivnog karaktera i stvaraju svojevrsnu mrežu unutar njega. Zbog toga se Vizeov sociološki sistem naziva i racionalističkom sociologijom.

Društvene tvorevine, koje se razvijaju iz društvenih procesa, predstavljaju svojevrsne kondenzovane društvene odnose. Postoje tri oblika društvenih tvorevina: gomila, grupa i apstraktni kolektivi. Gomila neposredno implicira društveno ponašanje pojedinaca, a Vize razlikuje dve vrste ovih društvenih tvorevina: apstraktne i konkretne gomile.

Apstraktne gomile su trajnije prirode, a ljudi su unutar njih povezani nedovoljno jasnim vezama, dok konkretne gomile odlikuju kratkoročne veze među ljudima utemeljene njihovim raznovrsnim kolektivnim, zajedničkim delatnostima. Grupe se odlikuju sa, najpre, tri faktora: trajnost i organizovanost i međusobna podela funkcija. Pod odrednicom apstraktni kolektivi Vize podrazumeva državu, crkvu, društvene klase i staleže. U okviru njih postoji najveća socijalna distanca među pojedincima.

U okviru američke formalističke sociologije izdvajaju se radovi Edvarda Rosa, Roberta Parka i Ernesta Bardžesa. U delu "Principi sociologije" Edvard Ros se bavi realitetima kao što su stanovništvo, društvene sile, socijalni procesi, društveni proizvodi i principi sociologije. Društveni procesi su, smatra Ros, osnovno područje bavljenja sociologije, a njih deli na udruživanje, dominaciju, iskorišćavanje i suprotstavljanje. Sem ovih, osnovnih, Ros analizira još ravno 32 podprocesa u društvu. Društveni procesi se nalaze u funkciji održanja društvenih tvorevina, kao što su institucije i društvene grupe. Načela podsticanja, anticipacije, individualizacije i ravnoteže, ukorenjena su u ovakvoj formi društva. Svi principi, procesi i tvorevine društva sadrže određeni stepen autonomnosti što principi, procesi i tvorevine društva sadrže određeni stepen autonomnosti, što je refleksija delovanja njihovih unutrašnjih, latentnih zakona.

Robert Park i Ernest Bradžes su najznačajniji predstavnici čuvene čikaške škole. U svom koautorskom radu "Uvod u sociološku nauku" prvenstveno se trude da ustanove status sociologije u sistemu društvenih nauka. Društvene grupe za njih su elementarne društvene tvorevine, pod društvenim procesima podrazumevaju sve promene stanja unutar društvenih grupa. Društveni procesi ili socijalne interakcije, kako ih ova dva sociologa shvataju, se manifestuju u stvarnosti kroz četiri oblika: konkurencija (takmičenje), konflikt, adaptacija i asimilacija.

Formalizam je svakako doprineo potpunijem definisanju predmeta sociologije. Proučavanje društvenih oblika formulisali su kao jedini zadatak sociologije. Ali, eliminisanjem sadržaja iz opsega socioloških izučavanja ipak je neodmeren pokušaj definisanja sociološkog predmeta. I Zimel je uočio da detaljno, sistematsko izučavanje društvenih oblika neminovno prelazi u istraživanje društvenih sadržaja. Formalisti su bili svesni postojanja društvenog sadržaja, ali u nastojanju da formulišu sociološki predmet na što potpuniji ili autentičniji način istakli su formu kao invarijantu, a za sadržaj su konstatovali da nema ta svojstva. Preterano oslanjanje samo na formu ne može rezultirati relevantnim objašnjenjem. Kako na primer dati odgovor na problem društvenih sukoba kada smo svesni postojanja sukoba u društvu, kao što je sukob u autobusu, na pešaćkom prelazu, na fudbalskoj utakmici, za razliku od sukoba visokog inteziteta kakvi su ratovi, revolucije i sl. (kao sukobi koji uslovljavaju promenu strukture globalnog društva). Ili ukoliko je reč o religiji. Da, religija kao forma, ali i ove forme imaju svoje različite sadržaje. Takav je slučaj sa političkim režimima, ekonomskom sferom.

V ELITISTIČKE TEORIJE O DRUŠTVU

Teoretičari elitizma pokušali su utemeljiti i "opravdati" vladavinu manjine nad većinom, a time i nejednakost među ljudima. Po njima, masa je intelektualno, moralno, socijalno, kao i u svakom drugom pogledu, inferiorna, nesposobna za upravljanje, pa, kao takva, treba da bude podložna utjecaju i moći elitističke manjine. Predstavnici elitističke teorije smatraju da jedino elita može biti kreativna i djelotvorna. Demokratski oblici političkog organiziranja društva predstavljaju, prema zagovornicima ove škole, prividno odstupanje od onog što je "nužnost", odnosno samo su prikriveni vidovi stvarne vladavine elite.

Postojanje elita je, prema **Wilfredu Paretu** (Vilfred Pareto, 1848-1923.), svojstveno svakom društvu, te, u tom smislu, dosadašnja historija čovječanstva predstavlja “groblje aristokratije”. Naime, on smatra da je obnavljanje elite i njeno kruženje - nužnost, a to se odvija kretanjem individua od nižeg ka višem društvenom sloju.

Poput Paretoa, i **Gaetano Moska** ističe da u svakom društvu vlada manjina nad većinom. Pripadnici te manjine su, po njemu, superiorni u svakom pogledu nad preostalom većinom, te otuda i pravo onih koji su na vlasti da uživaju sve privilegije koje im ona donosi.

Isto tako, umjesto “lažnog sjaja građanske demokratije”, **Josep A. Schumpeter** (J. Šumpeter, 1883-1950.) nudi “selektivni sloj političara”. On je demokratiju proglasio procedurom, a elitu “selektivnim slojem”, djelotvornim momentom politike. Po njemu, demokratska metoda je ustavni način da se dođe do političkih odluka putem konkurentne borbe za osvajanje glasova biračkih tijela. Uz to, on demokratiju ne određuje kao vladavinu naroda nego, prije svega, kao vladavinu političara kojima to odobravaju mase. A to je, opet, logično, jer su mase nesposobne da obavljaju bilo koju političku akciju osim da glasaju za ovog ili onog kandidata. Kompetentna za donošenje odluka je, po ovom autoru, jedino elita, “selektivni sloj političara”. Doduše, on se zalagao za izbornu elitu koja treba da uživa povjerenje onih koji su je izabrali. Ustvari, elitističko odlučivanje ovaj autor je pokušao staviti o oblandu demokratskih pravila igre, gdje bi demokratija bila neka vrsta metode, a elitizam suština političkih odnosa u društvu.

VI KRITIČKA TEORIJA DRUŠTVA

Maks Horhajmer

U institutu za socijalna istraživanja u Frankfurtu radila je tridesetih godina dvadesetog stoljeća grupa znanstvenika, čija je osnovna ideja bila da kritičko-znanstvenim odnosom prema postojećoj stvarnosti doprinesu njezinoj promjeni u pravcu svestrane emancipacije čovjeka. Osnivači kritičke teorije društva, odnosno tzv. Frankfurtske škole su **Max Horkheimer** (1895-1973.) (*Pomračenje uma*), **Theodor W. Adorno** (Teodor Adorno, 1903-1969.) (*Negativna dijalektika*), **Herbert Marcuse** (Herbert Markuse, 1898-1979.) (*Um i revolucija*), **Erich Fromm** (Erik From, 1900-1980.) (*Zdravo društvo*, *Bjekstvo od slobode*) i dr.

Da bi ukazali na mogućnosti prevladavanja otuđenosti i postvarenosti čovjeka u zapadnoevropskoj civilizaciji svoga doba, «frankfurtovci» analiziraju pitanja uticaja savremene tehnike i političke organizacije na sudbinu i položaj ličnosti, njezine individualnosti i slobode. Njih prvenstveno interesira odgovor na pitanje **što je uslovalo i uslovljava nastanak destruktivno-represivnih ideologija**, kao što su fašizam i nacizam. Da bi odgovorili na ovo i mnoga druga pitanja depersonalizirajućeg karaktera kapitalističkog društva, «frankfurtovci» za svoju teorijsku paradigmu uzimaju Marksovu kritiku ekonomije i teoriju otuđenja, te Freudovu psihoanalizu ličnosti. Na osnovu ovih učenja oni razvijaju novu filozofsko-socijalnu teoriju analize savremenih problema, vezanih za odnos čovjeka i društva, rada i čovjeka, tehnike i društva, uma i slobode, otuđenja i mogućnosti puteva njegovog prevladavanja, formiranje različitih oblika mišljenja, pod uticajem propagande, te uticaja političke propagande na izgradnju autoritarne ličnosti.

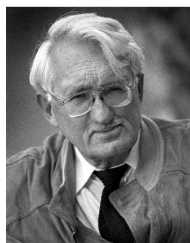
Razvoj totalitarnih ideologija, koje čine idejnu osnovu različitih oblika diktature i represivnog karaktera njihovih institucija, «frankfurtovci» objašnjavaju **vladavinom tehničkog uma** u skoro svim sferama čovjekovog života (proizvodnji, politici, kulturi, umjetnosti i psihičkoj sferi) zapadno-evropske civilizacije. Cilj zapadnoevropske ekonomije jeste ostvarenje što većeg profita, a ne čovjekove slobode. Da bi se postigao postavljeni cilj - gomilanje bogatstva, tehnički um, različitim formama tehničko-tehnološke racionalnosti, manipulira čovjekovim potrebama, interesima, osjećajima i svijješću. «Frankfurtovci» ukazuju na značaj sredstava masovnog komuniciranja i političke propagande u manipulaciji javnim mnijenjem, te političkim institucijama demokratije, koja se nerijetko pretvaraju u raznovrsne oblike diktature.

Dominantna vladavina moći tehničkog uma producira instrumentaliziranu racionalnost, koja pogoduje razvoju totalitarnih organizacija vlasti. Vlast, dalje, pomoću organizirane političke propagande, reproducira autoritarnu ličnost.

Znanstvena vrijednost kritičke teorije društva ili «frankfurtske škole», kako je neki nazivaju, ogleda se, upravo, u njenom razotkrivanju represivnog karaktera kapitalističkog načina proizvodnje, represivnog karaktera njegovih političkih institucija, te svekolikih oblika manipulacije čovjekom, što je doprinijelo izrastanju destruktivnih ideologija 19. i 20. stoljeća, među kojima se posebno ističu fašizam, nacizam, kolonijalizam, komunizam i neokolonijalizam.

Dakle, destruktivno-totalitarne ideologije su praktično-politički izraz dominacije tehničkog uma u svim sferama društvenog života zapadnoevropske civilizacije.

Značajniji predstavnici novije varijante kritičke teorije su **Jürgen Habermas** (1929), **Friedrich Pollock** (1895-1970.) i **Wright Mills** (1906-1962.).

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas, profesor filozofije i sociologije, jedan je od najznačajnijih i najuticajnijih savremenih teoretičara društva. Mada Habermasa mnogi, s pravom, uvrštavaju u krug pripadnika frankfurtskog kruga mislilaca, on je uistinu izgradio vlastiti filozofijsko-sociološki sistem. On 1962. godine piše knjigu *Strukturalne promjene javnosti*, u kojoj analizira strukturalne promjene političke javnosti u periodu od 17. do 20. stoljeća. Najprije se bavi pitanjem manipulacije javnim mnijenjem, kao ideologiziranom sviješću političke propagande. Habermas ističe protivrječnosti javnosti u novijem vremenu. Interaktivni odnosi privatnih monopola i državnih institucija izazivaju značajne promjene u strukturi javnosti. Te promjene, prije svega, ogledaju se u smanjenju kritičke funkcije publicistike. Smanjenje slobodne i stvaralačke funkcije ličnosti u modernom društvu Habermas pokazuje kritičkom analizom fenomena javnosti u građanskom društvu. Istovremeno, on tom analizom pokazuje nadmoć i prevlast otuđenih centara društvene moći nad pojedincem.

Sfera javnosti se stalno širi, uslijed masovnih komunikacija, ali se ona, istovremeno, sadržajno reducirala na istraživanje privatnih i institucionalnih interesa raznovrsnih centara moći. O bitnim pitanjima javnost ne raspravlja. O tim pitanjima sada se raspravlja u zatvorenim i nekomunikativnim političkim i akademskim prostorima. Mnoga društvena pitanja tretiraju se manipulativno. Ponudene izbore široki slojevi društva mogu prihvatiti samo aklamativno. To najočitije dolazi do izražaja u izbornom procesu političke demokratije. Političkim strankama je cilj osvajanje vlasti, pa su zato izgubile svoj specifični klasni karakter. U nastojanju da dobiju što više glasova, one se obraćaju svima.

Habermasova knjiga *Saznanje i interes*, objavljena 1968. godine, spada u red ključnih djela za razumijevanje cjelokupne njegove filozofsko-sociološke teorije. U ovoj knjizi Habermas eksplicira kritiku marksizma, pozitivizma, pra-gmatizma i historizma. On tvrdi da su rezultati znanja postignuti u tim pravcima ograničeni. Oni ne dopiru do bitne dimenzije spoznaje, tvrdi Habermas. Spoznaja uključuje sporazumijevanje. Kao stvaralački proces, spoznaja se razvija samo u komunikativnom činu. Habermas ističe, kao nijedan drugi autor, da se u ljudskom razgovoru nalaze potencijali kakvih nema ni u proizvodnom radu, niti u birokratskom komuniciranju.

Habermas tvrdi da dualizam, koji postoji u društvu, isto tako postoji i u znanosti. U društvu postoje dva tipa djelovanja, a u znanosti dva tipa teorijsko-metodološkog razumijevanja. Jedan tip djelovanja u društvu ima institucionalni karakter, a drugi komunikativni. Drugi vodi emancipaciji, prvi ne može da vodi dijalog. Komunikativno djelovanje ne stoji u vezi s vladanjem prinudom, već, naprotiv, ima za cilj nenasilno razumijevanje među ljudima. Instrumentalno djelovanje omogućuje ljudima da preko znanosti, tehnike i ekonomije vladaju prirodom.

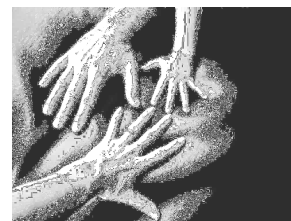
Habermas se bavio i pitanjima objašnjenja razvoja demokratije. Da bi ona bila moguća, neophodno je umijeće sporazumijevanja ili «komunikativna kompetencija», kako je naziva Habermas. Ona treba postati društvenom navi-kom većine ljudi, jer je, upravo demokratija proces sporazumijevanja između slobodnih ljudi. U suprotnom, ako se ne realizira «komunikativna kompetencija», politika kao djelatnost postat će arena borbe elita, koju će pasivno posmatrati apatična masa ljudi.

VII STRUKTURALIZAM

Strukturalizam, kao sociološki pravac, javio se sredinom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Među njegove glavne utemeljivače spadaju: **Michel Foucault** (Mišel Fuko), **Claudé Lévi Strauss** (Klod-Levi Stros) i **Lous Althusser** (Luj Altiser).

Zastupnici strukturalizma smatraju da je, s pojavom njihovog učenja, nastupio “kopernikanski obrat” u smislu razumijevanja odnosa pojedinca, kao subjekta, i strukture - sistema. Po njima, pojedinac je samo “potpora strukturi-sistemu”, koji je primaran.

Glavni pravac kritike strukturalizma usmjeren je ka egzistencijalizmu, a preko njega i na određene oblike humanizma. Egzistencijalizam zastupa ideju o neograničenoj ljudskoj slobodi. Nasuprot stavu egzistencijalista, strukturalisti se zalažu za rad, red, mir i poredak. Strukturalisti **progres smatraju “varkom”**, a tzv. **“historijsku inicijativu” priviđenjem**. Jer, čovjeku jedino preostaje da se prepusti sistemu, odnosno kontinuiranom reproduciranju određenih odnosa “u okviru društvene strukture”. Struktura do kraja određuje čovjeka pojedinca. Čovjek je izvan strukture nemoćan, bez vrijednosti i nepriznat. On, dakle, nema šansu da se nametne kao neki historijski subjekat. Promjene su, prema strukturalistima, moguće samo u jednom kvantitativnom, ali ne i u kvalitativnom smislu, a pogotovo ako je u pitanju odnos čovjeka i sistema, gdje čovjek ima sekundarnu, a sistem posve primarnu društvenu ulogu. Smatra se da je čovjek apsolutno ovisan od strukture, da izvan nje zapravo ne znači ništa, kao što ni “izolovane riječi nemaju smisla ako nisu strukturirane u rečenici”.

Iako su strukturalizam i marksizam bitno suprostavljeni, bilo je izvjesnih pokušaja njihove simbioze, kao što je slučaj s **Lousom Althusserom**. Međutim, osnovna je razlika u tome što marksizam insistira na čovjeku kao primarnom subjektu, pa i kad je riječ o odnosu prema sistemu, jer mu ovaj treba da služi, a ne obratno, dok strukturalisti smatraju da treba biti primarna trajnost funkcioniranja sistema kao takvog, koji je nadređen pojedincu. Zbog toga i nije moglo doći do pomenute simbioze između ovih dvaju učenja.

Claudé Lévi Strouss (Klod Levi Stros) u svojim djelima *Rasa i historija*, *Mitologike*, *Tužni tropi*, *Totemizam danas*, *Strukturalna antropologija I i II* i *Divlja misao* zastupa stanovište da je društvena struktura smisljena veza i objektivizacija društva kao cjeline. Osnovni zadatak socijalne antropologije, kao jedine globalne društvene znanosti, kako je koncipira Strouss, jeste da otkrije viši stepen društvene sinteze.

Pomoću strukturalne metode, koja primarno proučava relacije, a ne elemente strukture, on želi doprijeti do dubinskih slojeva društva. Metodološko-teorijsku osnovu za razumijevanje društvenih pojavnosti Strouss nalazi u općoj lingvistici, smatrajući da je jezik najstarija društvena struktura. Zbog tih razloga, za njega je znanost o jeziku obrazac spoznaje svih društvenih pojava. Razvijajući strukturalnu teoriju društva, Strouss je razvio i novi metodološki pristup u istraživanju društva. Osnovna teorijsko-metodološka polazišta strukturalizma su:

- jezik je najstarija struktura, a lingvistika temelj svim drugim društvenim znanostima;
- ljudi najčešće nisu svjesni društvenih ponašanja;
- nema naprednijih i nazadnijih društava, sva se nalaze na istom razvojnem nivou. Ono što se u historiji mijenja jeste raspored elemenata unutar društvene strukture;
- sam pojam strukture proizlazi iz naprijed navedenih stavova.

U historijskom toku, prema Stroussu, mijenja se strukturni raspored elemenata, a ne kvalitativni nivo sadržaja samih elemenata. Postoje tri dominantne relacije u razvoju društva: *razmjena riječi*, *razmjena dobara* i *razmjena žena*. Razmjena riječi uzrokuje jezičku strukturu društva. Ekonomsku strukturu društva uslovljava razmjena dobara, dok razmjena žena uzrokuje strukturu srodstva.

Klod Levi Stros

Michel Foucault (Mišel Fuko), pak, tvrdi da je svaka historijska epoha društva utemeljena na vlastitoj «epistemi», tj. pogledu na svijet. Epistema određuje i ponašanje i mišljenje pojedinca u smislu njegove podređenosti strukturi društva. Za Foucaulta, čovjek nema mogućnosti da bude stvaralačko biće. On je, naprosto, podređen dominirajućoj strukturi društva.

Kritiku strukturalističke teorije društva, a posebno Stroussovog učenja, dali su **Henri Lefevbre** (Anri Lefevr) i **Georges Gurvitch**. Stroussu se zamjera zbog metodološke jednostranosti, a posebno kad je riječ o stavu „o nepromjenjivosti društvene strukture, odnosno njenoj neprotivrječnosti“.

	organske	konfliktne	interakcijske
Tipična teorija	funkcionalizam	marksizam, kritička teorija društva	simbolički interakcionizam
Nivo analize	makrosociološki	makrosociološki	mikrosociološki
Metodološki pristup	pozitivistički	dijalektički (kritički)	fenomenološki
Osnovni problem	funkcionisanje društvenog sistema	revolucionarna promjena	socijalizacija ličnosti (učenje uloga)
Osnovna oblast	kultura	ekonomija	psihologija
Socijalna interakcija	vrijednosni konsenzus	klasni sukob	razumijevanje
Prednosti	objašnjava stabilnost institucija i zajedničkih vrijednosti	objašnjava globalne krize, sukobe i promjene	objašnjava subjektivno ponašanje ljudi (aktera)
Nedostaci	teškoća objašnjenja globalnih promjena i mikroprocesa	teškoće objašnjenja globalne stabilnosti i mikro odnosa	teškoće u objašnjenju globalne stabilnosti, makroprocesa i promjena
Ideološka orijentacija	konzervativna	revolucionarna	liberalna

Tabela: komparacija socioloških perspektiva

VIII SOCIOLOŠKE TEORIJE OBRAZOVANJA

Među teorijama o obrazovanju najznačajnije su *funkcionalistička i konfliktna teorija*. Pored ove dvije teorije, značajan doprinos razumijevanju složenog odnosa društva i obrazovanja pružaju nam *teorija kulturne deprivacije i interakcionistička teorija o obrazovanju*.

VII a) Funkcionalistička teorija obrazovanja

Funkcionalisti ulogu i funkcije obrazovanja razumijevaju u sklopu svoje ukupne teorije društvenog sistema. Obrazovanje je, prema funkcionalistima, veza između pojedinca i društva. Zbog toga se oni pitaju: Kakve su funkcije obrazovanja za društvo kao cjelinu? Drugo značajno pitanje za funkcionaliste jeste: Kakvi su funkcionalni odnosi između obrazovanja i drugih dijelova društvenog sistema? Pravilno uočavajući svu heterogenost društvene strukture kao sistema, funkcionalisti traže elemente homogenosti i elemente kohezije društvenog sistema. Jedan od tih značajnih elemenata za njih je i obrazovni sistem, institucionaliziran u školi kao dijelu društvenog sistema.

Prema Durkheimu, industrijska društva su društva sa razvijenom društvenom podjelom rada, koja uzrokuje njihovu heterogenost. U industrijskom društvu egzistira mnoštvo društvenih uloga, koje obavljaju vrlo različiti pojedinci. Kako tu heterogenost industrijskog društva nije moguće spriječiti, neophodno je u nju unijeti kohezirajuće faktore koji će omogućiti njezino funkcioniranje kao cjeline. Durkheim smatra da je obrazovanje, institucionalizirano i organizirano kao škola, upravo taj faktor homogenosti društva. „Poštujući školska pravila, dijete uči poštovati pravila općenito, razvija naviku samokontrole i suzdržavanja naprosto zato što se mora kontrolirati i suzdržavati.“

Dakle, Durkheim smatra da obrazovanje koje se stiče u školi ima značajniju socijalizirajuću funkciju od one koju stiče u grupi vršnjaka i u porodici. Durkheimove stavove o ulozi obrazovanja u društvu moguće je kritizirati sa više stajališta. Osnovni nedostatak njegove teorije je to što on smatra da su norme i vrijednosti koje se prenose putem obrazovanja, istovremeno, i vrijednosti društva kao cjeline. Međutim, vrijednosti i norme društva kao cjeline ne moraju uvijek biti identične vrijednostima i normama koje prenosi konkretni obrazovni sistem.

Američki sociolog Talkot Parsons, oslanjajući se na Durkheimove ideje, također smatra obrazovni sistem, odnosno školu, jednim od osnovnih socijalizirajućih faktora društva. Djeca u školi obrazovanjem nauče da se društvo ne sastoji samo od roditelja, rodbine i prijatelja. Parsons smatra da škola omogućuje djeci da shvate razliku između pojedinačnih i univerzalnih normi vrjednovanja. Pojedinačne (individualne) norme vrjednuju dijete s obzirom na to što ono jeste, iznimna osoba. Univerzalističke norme uče pojedinca da je on samo jedan od mnogih, da je njegov položaj uslovljen odnosom sa drugim, a ne određen društvenim položajem, rasom, vjerom i sl. Škola uči da će se sposobnosti pojedinca vrjednovati sa stajališta općih mjerila. Razliku između partikularističkih i univerzalističkih normi vrjednovanja dijete uči u školi. Parsons, također, smatra da se procesom obrazovanja vrši selekcija i alokacija pojedinaca na društvene položaje, odnosno određene profesionalne uloge.

Funkcionalisti smatraju da bi u školi trebalo prihvatiti meritokratska načela (vrjednovanje sposobnosti, truda i rezultata svakog pojedinca, te nepristrasnost i objektivnost). Meritokratska načela služe školi kao mehanizam objektivne selekcije/izbora najспособnijih, koji bi trebalo i u društvu da zauzimaju najvažnije društvene uloge. Meritokratska načela bi trebalo da važe i u cijelom društvu. Značajan doprinos jačanju socijalne integracije škola daje socijalizacijom, selekcijom, alokacijom i prenošenjem kulturne tradicije. Ova funkcija škole i obrazovnog sistema posebno je važna u multietničkim i multikonfesionalnim društvima.

VII b) Konfliktne teorije obrazovanja

Suprotno funkcionalističkom stajalištu, koje obrazovanje i školu razumijeva kao proces izgradnje duhovnih i radnih sposobnosti pojedinca, kao uslova uzlazne socijalne mobilnosti, predstavnici konfliktne teorije tvrde suprotno. Za njih je škola i obrazovanje mehanizam održavanja postojećeg sadržaja socijalne strukture.

Marks tvrdi da obrazovanje, pored toga što reprodukuje vještine koje su potrebne za uspješnu radnu snagu, reprodukuje i kulturu vladajuće klase. Francuski filozof Louis Althusser (Luj Altise) smatra školu najvažnijim ideološkim aparatom države, pomoću koje ona ne prenosi samo znanja i vještine potrebne za rad na radnom mjestu nego i vladajuću ideologiju. Prenošenje vladajuće ideologije putem škole ima za cilj da uvjeri buduće radnike industrijskog kapitalističkog društva u to da je njihov položaj prirodan, normalan, opravdan i nepromjenjiv. On misli da mehanizme reprodukcije postojeće strukture radne snage i vladajuće ideologije reproducira obrazovni sistem.

Samuel Bowels i Herbert Gintis, američki ekonomisti, nastoje pokazati kako su odnosi u školi korespondentni s odnosima na radnom mjestu. U školi se djeca pripremaju za uloge na tržištu rada, da budu poslušna radna snaga. Autori navode sličnosti između autoritarne strukture škole i birokratske strukture preduzeća. Obje institucije pozitivno vrjednuju marljivost, disciplinu, poslušnost, savjesnost,

pouzdanost, samokontrolu i efikasnost. Druga sličnost je ta da u školi većina učenika ne uči radi želje za znanjem, nego radi ocjena. Isto tako odrasli ne rade zbog ljubavi prema poslu, nego zbog plaće.

„U djelu Školovanje u kapitalističkoj Americi, Bowels i Gintis dokazuju kako je školovanje organizirano da bi udovoljavalo potrebama represivnog i izrabljivačkog kapitalističkog društva. Uloga je obrazovnog sistema društvena reprodukcija, reprodukcija radne snage prilagođena potrebama kapitalističke privrede. Bowels i Gintis vrlo pesimistički gledaju na mogućnost bilo kakvog uspjeha reformi u obrazovnom sistemu. Budući da oni shvataju kapitalistički ekonomski sistem kao temelj nejednakosti i represije, ne samo u društvu, već i unutar škole, tvrde da „stvaranje ravnopravnog i oslobađajućeg školskog sistema zahtjeva revolucionarnu preobrazbu privrednog života.“

Prema konfliktnim teorijama, obrazovanje ne jamči uzlaznu socijalnu mobilnost, nego uglavnom smješta ljude na slična mjesta na društvenoj ljestvici, gdje se nalaze njihovi roditelji. Altiser tvrdi da je škola potčinjena vladajućoj klasi. Postala je državni ideološki „aparatus broj 1“. Obrazovni sistem kao krajnji rezultat ima obezbjeđivanje reprodukcije vladajućih proizvodnih odnosa i eksploataciju.

VII c) Teorija kulturne deprivacije

Teorija kulturne deprivacije zastupa mišljenje da na kvalitet obrazovanja utiču, prije svega, društvena sredina, porodica i subkultura društvene grupe. „Po toj teoriji, subkulturalna skupina s niskim primanjima deprivirana je ili deficitarna u nekim važnim tačkama i time se objašnjava nisko obrazovno postignuće pripadnika tih skupina. Ta teorija svaljuje krivnju za neuspjeh u obrazovanju na dijete, njegovu obitelj, njegovu neposrednu okolinu i subkulturu njegove društvene skupine. Tzv. 'kulturno depriviranom djetetu' nedostaju bitne vještine, stajališta i vrijednosti koji su nužni za visoko postignuće u obrazovanju. Njegova okolina nije pogođena siromaštvom samo u ekonomskom pogledu, već i u kulturnom“.

Predstavnici ove teorije susprostavljaju se liberalnom idealu jednakih šansi u obrazovanju. Jednakost šansi u obrazovanju je moguće postići samo ako se kompenziraju deprivacije društvenih grupa sa nižim primanjima. Da bi uspjeli dostići jednake šanse i prednosti školovanja koje nudi društvo, kulturno depriviranoj djeci neophodno je omogućiti kompenzacijsko obrazovanje. Da bi se postigao pozitivan efekat, kompenzacijsko obrazovanje je neophodno uvesti za predškolski uzrast. Samo tada i tako moguće je kompenzirati nedostatke rane socijalizacije, jer je društvena sredina depriviranog djeteta i ekonomski i kulturno ispunjena siromaštvom. Kritičari teorije deprivacije tvrde da ona skriva osnovne nedostatke sistema obrazovanja koji sprečava jednakost mogućnosti obrazovanja za sve. Ova teorija prikriva nejednakosti u društvu i potrebu za radikalnim promjenama, ne samo obrazovnog, već i društvenog sistema kao cjeline.

VII d) Interakcionističko gledište o obrazovanju

Većina teorijskih objašnjenja obrazovanja polazi od stava da primaran, dominirajući uticaj u obrazovnom procesu imaju društveni činioци koji, kao vanjski uticaji, djeluju na subjekta obrazovanja. Učenik u obrazovnom sistemu reagira na socijalno okruženje, a njegovo ponašanje uslovljava socijalna stratifikacija. Ovakva stajališta su dominantno pozitivistička, jer proces obrazovanja razumijevaju kao rezultat uticaja vanjskih, izvanobrazovnih činilaca (kulture, škole, socijalne strukture, društvenog sistema i sl.).

Interakcionisti zastupaju drukčije stajalište. Oni smatraju da ljudsko djelovanje i ponašanje nije jednosmjerna reakcija na društveni sistem. „S interakcionističkog gledišta, čovjek aktivno izgrađuje društvenu zbilju. Njegovo djelovanje nije naprosto oblikovano društvenim silama koje na njega djeluju. Njegovo ponašanje nije tek puka reakcija na smjernice kulture, ili na pritiske stratifikacijskih sistema. Djelovanjem ljudi upravljaju značenja. Značenja izgrađuju akteri u procesu interakcije, a nisu nametnuta nikakvim vanjskim društvenim sistemom.“

Interakcionističko gledište o obrazovanju smatra čovjeka aktivnim sudionikom vlastitog djelovanja u obrazovnom procesu. Čovjek ne reagira pasivno na uticaje društvene sredine. On izgrađuje vlastiti društveni svijet u interakciji s drugim, razvijajući značenja koja upravljaju djelovanjem i pojedinaca i društva. Interakcije među ljudima su neprekinuti procesi u kojima svako preuzima ulogu drugoga i tako interpretira značenje i namjeru drugog. Interakcionisti smatraju da se društveno djelovanje temelji na dvije vrste značenja:

- na značenjima koja se pripisuju predmetima i
- značenjima koja su rezultat interakcijske situacije.

Interakcionisti osporavaju pozitivistička shvatanja uspjeha i tvrde da se „postignuća učenika temelje većim dijelom na interakcijama u okvirima značenja dogovorenih u učionici. Stoga je, da bismo razumjeli i protumačili uspjeh i neuspjeh, nužno otkriti značenja koja upravljaju interakcijom što daje te rezultate“. Prema interakcionistima, relacija koja postoji između sposobnosti učenika i društvene grupe kojoj pripada, također je društveno izgrađena u interakcijskim situacijama.

(Sir Ken Robinson, Promjena paradigme u obrazovanju: video i tekstualni prilozi)